

SOVYET DÖNEMİNDE OKUTULAN TARİH DERS KİTAPLARINDA AZERBAIJAN HALKININ ETNİK KÖKENİNE VE DİLİNE YAKLAŞIM (1960-1990)***ÖZ****Refik TURAN****

Sovyet döneminde, 1960-1990 yılları arasında Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökenine ve diline yaklaşım Sovyet resmi bakış açısının bir yansıması olarak, herhangi bir etnik köken ile bağ kurulmaksızın, Azerbaycan halkının tarihin en eski dönemlerinden itibaren Azerbaycan halkı olarak varlığını sürdürdüğü yönündedir. Göçebe Türklerin tarihsel süreç içerisinde kuzeyden Azerbaycan'a akınlarda bulunmaları ve buraya yerleşerek yerleşik hayatı benimsemeleri, bu halkın medeni bakımdan kendilerinden daha ileri seviyede olan Azerbaycan halkının medeni tesiri altına girmeleriyle sonuçlanmıştır. Özellikle V-VIII ve XI-XII. asırlarda Azerbaycan'a yönelik Türk göçlerinin yoğunluk kazanması, Azerbaycan dilinde Türk diline ait unsurların artmasına yol açsa da Azerbaycan halkı kendi tarihsel ve özgün varlığını koruyup sürdürmüştür. Söz konusu asırlarda Azerbaycan'a gelerek yerleşen göçebe Türkmen sayısındaki artış Azerbaycan'da Türk dilinin rolünü artırmış; bu dil gittikçe Azerbaycan'ın kadim dilleri olan "Azeri" ve "Aran" dilleri üzerinde baskı kurarak ülkenin tamamı için ortak bir dil halini almıştır. Bu dil Türk dilleri ailesine dâhil "Azerbaycan dili"dir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan SSC, tarih ders kitapları, Azerbaycan halkı ve dili

OFFICIAL APPROACH TO THE ETHNICITY AND LANGUAGE OF THE AZERBAIJANI PEOPLE IN HISTORY TEXTBOOKS TAUGHT DURING THE SOVIET ERA (1960-1990)**ABSTRACT**

The overall assumption concerning the ethnic roots and the language of the Azerbaijani people defended in history textbooks studied in Soviet Azerbaijan between 1960 and 1990 demonstrates the Soviet official point of view on the question the best. According to this point of view, the Azerbaijani people have existed as the same Azerbaijani people today since the earliest periods with no reference to their current ethnic identities. It also claims that in the historical processes, the nomadic Turks migrated in big masses to Azerbaijan from the North and made settlements and adopted the sedentary life style. That resulted in the fact that these people came under the civilized influence of the early Azerbaijani people, who were more advanced in civil terms than they were. It went on claiming that although the increase of Turkish immigration to Azerbaijan caused the elements of Turkish language to get dominant in the Azerbaijani language especially in the periods including the Vth-VIIIth and XIth-XIIth centuries, the Azerbaijani people always maintained their early original character. Growing number of nomadic Turkmens who came and settled in Azerbaijan in the centuries in question increased the role of the Turkish language in the region. This language has, in turn, increasingly become the common language for the entire country, putting pressure on the earlier "Azeri" and "Aran" languages, which were the ancient languages of Azerbaijan. Thus, this emerging language that is called "the Azerbaijani language" however belongs to the Turkish language family.

Keywords: Azerbaijan SSR, history textbooks, the people of Azerbaijan, language

* Bu makale yazarın Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Tarih Ders Kitapları (Sovyet Döneminden Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Aksaray, refikturan06@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8369-800X>

GİRİŞ

SSCB, Birinci Dünya Savaşı sürerken 1917 yılı Ekim ayında Rusya’da gerçekleşen Bolşevik Devrimi ve bu devrimi takip eden iç savaşın sonunda Çarlık Rusya’sının coğrafi, siyasi ve kültürel mirası üzerinde kurulmuştur. İç savaşın sona erip, Bolşeviklerin ülke genelinde hâkimiyeti tamamen ele geçirmelerinden sonra, sıra sosyalist bir devlet ve ulus yaratmaya yönelik adımların atılmasına gelmiştir. Bu aşamada, Sovyet siyasi önderlerinin önündeki en önemli sorun, çok geniş bir coğrafyada yaşayan birbirlerinden oldukça farklı etnik köken, dil, inanç, kültür ve gelişmişlik düzeyine sahip toplulukları “sosyalist ideoloji” ve “Sovyet vatandaşlığı” ortak paydalarında buluşturacak, olabildiğince homojen modern bir “Sovyet ulusu” yaratmak konusu olmuştur.

Sovyet siyasi önderleri SSCB’yi dönemin genel ruhuna uygun olarak “ulus devlet” modelini örnek alarak, fakat ulus devletin unsurlarını kendi siyasi-ideolojik ve etnik-demografik şartlarına uyarlamak suretiyle kurmuşlardır. Ulus devletlerin yukarıdan modernleştirme işlevini de ön planda tutan Sovyet liderleri, içinde buldukları oldukça ağır siyasi ve ekonomik şartlar altında, olabildiğince yetersiz beşeri sermaye ve kadro ile “zorunlu kolektivleştirme”, “hızlı sanayileştirme” ve bitmek tükenmek bilmeyen seferberliklerle yeni devleti/sistemi ve toplumu eş zamanlı olarak inşa etmeye çalışmışlardır. “İnsan” unsurunun tamamen göz ardı edildiği bu süreçte baskı, gözetim altında tutma ve kitlesel cezalandırmalar rejimin genel bir karakteristiği halini almıştır.

Ulus devletlerin olmazsa olmaz unsurlarından olan homojen bir ulus (halk), sınırları belli bir kara parçası (vatan), olabildiğince ortak bir kültür, ortak geçmiş ve gelecek algısı yeni rejimin özelliği ve ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmek suretiyle uygulanmaya çalışılmıştır. Sovyet örneğinde, bahsedilen unsurlar “yerel” ve “ulusal” olmak üzere iki farklı düzeyde oluşturulmuştur. Cumhuriyetlerde geleneksel ve dinsel etkilerden arındırılmış homojen materyalist bir kültüre sahip sosyalist toplum yaratmaya çalışılırken, aynı zamanda geleneksel aidiyet bağlarının çözülerek yeni devlet olan SSCB’ye ve sosyalist ideolojiye aidiyet ve sadakat besleyen yeni ve modern bir Sovyet ulusu “imal edilmeye” çalışılmıştır. Bu bağlamda Sovyet yöneticileri, Sovyet sınırları içinde yaşayan topluluklar için belirlediği yapay sınırlar içerisinde, onlara cumhuriyet, özerk cumhuriyet, özerk bölge vb. statüler vermiş ve idari birimler içerisinde yaşayan nispeten az nüfuslu halkları çoğunluk içerisinde kaynaştırma yoluna gitmiştir (Roy, 2005: 166). Bu sistemde, bireylerin “atandıkları” ulusa aidiyet geliştirmeleri, aynı ölçüde de diğer uluslardan farklılaşmaları ve onlara yabancılaşmaları beklenmiştir. Coğrafi-siyasi sınırları temel alan bu tarz bir “vatan tarihi” yaklaşımıyla cumhuriyetlerde yaşayan halkların tarihin en eski devirlerinden beri aynı topraklar üzerinde yaşadıklarını varsayan bir tarih bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır (Hacısalihoglu, 2017: 434).

Sovyet yönetiminin idari, siyasi-ideolojik ihtiyaçlarına yönelik olarak uyguladığı insan ve toplum mühendisliği çerçevesinde oluşturduğu “planlı habitatlar” ve “yaşam alanları” içerisinde (Fragner, 2004:32) etnik grupları homojenleştirmeye çalışması, bir yandan aynı etnik kökene sahip olanlar da dâhil, etnik grupları birbirlerinden farklılaştırarak uzaklaştırmak, bir yandan da Türkiye, İran ve Afganistan gibi komşu ülkelerle aralarına kültürel duvar örmek amaçlarına yönelik olarak uygulanmıştır (Roy, 2005: 107). Ulus devletlerin iç bütünleşmelerini sağlamak için hayati öneme sahip “ötekiler” de rejimin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden belirlenmiştir. Bu çerçevede dışarıda “kapitalist” ve “empyeralist” dünyanın yanı sıra; içeride Çarlık rejimi, aristokrat zümre, “kulak” adı verilen büyük toprak sahipleri, din kurumu ve din adamları, sanayici ve tüccarlar, Bolşevik Partisi dışındaki her türlü siyasi fikir ve oluşumlar ile Bolşevik Partisi’nin içindeki muhalifler yeni Sovyet ulusunun “düşman ötekileri” olarak belirlenmiştir. Sovyet yöneticileri toplumsal düzenin tamamen ters yüz edilmesini gerektiren yeni sosyalist sistemin inşasıyla sosyalist toplumun inşasını eşzamanlı olarak ve el ele yürütmeye çalışmışlardır.

Kuzey Azerbaycan’da 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Müslüman Doğu’nun ilk parlamenter ulus-devleti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin 27 Nisan 1920 tarihinde yıkılarak yerine Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti’nin kurulması, Azerbaycan tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisini teşkil etmektedir. Bu tarih, Azerbaycan’ın adım adım SSCB tarafından ilhakıyla sonuçlanacak sürecin başlangıcını oluşturmaktadır.

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Azerbaycan’da XX. asrın son çeyreğinde “milletleşme” sürecinin gelişmeye başlamasıyla giderek güçlenen “Türkçülük” akımının da etkisiyle “Türklük” bilinci ön plana çıkmış ve Azerbaycan halkının ve dilinin Türk kökenli olduğu genel olarak kabul görmeye başlamıştır.

Bu dönemde hâkim olan tarih anlayışında, Azerbaycan halkının tarihin en eski devirlerinden itibaren bu bölgede yaşayan, bölgenin en eski yerleşik halkı olduğu yönündedir. Azerbaycanlı tarihçi Cihangir Zeyneloğlu'nun eserlerinde en açık ifadesini bulan bu yaklaşıma göre, Azerbaycan Türkleri Kafkas ve İran dilli halklar ile birlikte Kafkasya'da yaşarken, tarihsel süreç içerisinde bir yandan Talış, Tat ve Lezgi gibi Kafkasya'nın diğer yerli halkları; bir yandan da dışarıdan bölgeye gelen Arap ve Kürt gibi halklarla karışarak yeni bir Türk halkını, yani Azeri Türklerini oluşturmuşlardır. Bu halkın konuştuğu dil ise Türk dilleri ailesine dâhil, Çağatay ve Osmanlı lehçeleri arasında bir Türk lehçesi olan Azeri Türkçesidir (Zeyneloğlu, 1992: 12).

Sovyet yönetiminin, ülke genelinde hâkimiyetini sağlamlaştırdığı 1930'lu yıllara doğru, Birliğe dâhil cumhuriyetlerde yaşayan halkları geleneksel aidiyet bağları ve çevresel etkilerden uzaklaştırarak, sosyalist ideolojiyi benimsemiş ve sadece Sovyet ülkesine aidiyet duyguları besleyen özgün ve homojen bir Sovyet toplumu yaratmaya yönelik politikaları hız kazanmıştır. Bu amaçlarına ulaşabilmek için de Birliğe dâhil tüm cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan'da da dil, alfabe ve tarihçilik alanları üzerinde sıkı denetim kurmak suretiyle Azerbaycan Türklerini etnik köken, inanç ve kültürel değerlerinden uzaklaştırmaya; bu çerçevede onların Oğuz-Türk kökenliliğini unutturmaya çalışmışlardır. Azerbaycanlı tarihçi Nizami Ceferov, Azerbaycan halkının etnik kökenine ve diline dair resmi konsepsiyanın ilk oluşturulduğu 1930'lu yılların SSCB genelinde Türklüğe karşı yoğun bir mücadelenin sürdürüldüğü bir dönem olduğuna dikkat çekerek, Azerbaycan halkının etnik terkinde Türklüğün yerini minimuma indirmeyi amaçlayan bu konsepsiyanın Türklüğe karşı yürütülen genel mücadelenin bir ayağını oluşturduğunu belirtmektedir (Ceferov, 2005: 2). Nitekim Sovyet yöneticilerinin müdahaleleriyle 1930'lu yılların ortalarından itibaren Azerbaycan halkının etnik kökeninin Türklüğü inkâr edilmeye başlanarak, "Türk" tabiri yerine "Azerbaycanlı" tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Azerbaycan halkının etnik kökenini "Med kabile birliklerine" dayandıran bu yaklaşımla Azerbaycan'da yaşayan halkın tarihin en eski dönemlerinden itibaren "Azerbaycan halkı" olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu halkın oluşum sürecinde Kafkasya'nın yerli ahalisinin yanı sıra tarihsel süreç içerisinde farklı zamanlarda Kafkasya'ya gelen ve yerli halk tarafından asimile edilen halklar da etkin rol oynamışlardır. Her ne kadar M.Ö. I. binyılın sonlarına doğru bazı Türk kabile ve boyları bölgeye gelerek yerleşmişlerse de, Azerbaycan halkı özgün varlığını ve bölgedeki hâkim konumunu günümüze kadar koruyabilmiştir. Bu süreçte Azerbaycan'da meskûn Med kabilelerinden birisinin dilinin ortak dil haline gelmesiyle "Azeri dili" oluşmuştur. Azerbaycan'ın yerli halkının konuştuğu bu dil, tarihsel süreç içerisinde Türk dilleri ailesine dâhil olmuştur (İstoriya Azerbaydjana, 1954: 32-34).

Azerbaycan SSC İlimler Akademisi tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından yazılan üç ciltlik Azerbaycan Tarihi isimli eserin 1958 yılında yayınlanan birinci cildinde Azerbaycan halkının etnik kökeni ve diline dair yukarıda ana hatlarıyla ortaya konulan yaklaşım daha da geliştirilmiş ve zenginleştirilmiştir. Yazıldığı dönemdeki Sovyet resmi bakış açısını en açık bir şekilde yansıtan bu eserde, Azerbaycan halkının tarihsel olarak oluşum süreci özetle şu şekilde açıklanmaktadır: Yerleşik hayat sürmek için elverişli şartlara sahip olan Azerbaycan, tarih boyunca sürekli dış akınlara maruz kalmıştır. Bu çerçevede Derbent Geçidi'nin kuzeyinde yaşayan Türkçe konuşan kabileler de tarih boyunca Azerbaycan topraklarına akınlarda bulunmuşlar; farklı zamanlarda buraya yerleşerek bölgede yaşayan ve çok daha önceden yerleşik hayat sürmekte olan Azerbaycan'ın yerli halkıyla karışıp kaynaşmışlardır. Özellikle Selçukluların Azerbaycan'a hâkim oldukları dönemde Türk kabileleri daha yoğun bir şekilde bölgeye gelerek yerleşmişlerdir. Göçebe Türklerin bölgeye gelmesi ile birlikte, Türk dili yerli diller üzerinde baskı yaratarak bu dillerin değişime uğramasına yol açmışsa da Azerbaycan'da çok eski devirlerden itibaren yerleşik hayat sürmekte olan Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni gibi halklar sosyal, iktisadi ve kültürel bakımdan daha üstün durumda bulduklarından, göçebe Türkleri kendi medeni tesirleri altına almışlardır. Türk göçleri Azerbaycan halkının dilini değiştirmişse de Azerbaycan'ın yerli halkı değişmeden varlığını günümüze kadar sürdürmektedir. Azerbaycan halkının fiziksel ve antropolojik özellikleri üzerine yapılan araştırmalar ülkenin güney ve kuzeyinde yaşamış etnik unsurlarla aynı özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Hüseynov vd., 1958: 189).

Aynı eserde Azerbaycan dili ile ilgili şu yaklaşıma yer verilmektedir: Tarihi süreç içerisinde Azerbaycan'ın yerli halkları birbirlerinden farklı diller kullanmışlardır. Özellikle Azerbaycan'ın kuzeyinde ve güneyinde yaşayan halk özellikle Erdebil ve yakın çevresinde yaygın bir şekilde "Azeri dili"ni kullanıyorlardı. Azerbaycan'a miladın ilk yıllarından itibaren Türkçe konuşan göçebe kavimlerin akınlarda bulunması ve yerleşmesi sonucunda, zamanla Türk dili Azerbaycan'da konuşulmakta olan diğer diller üzerinde üstünlük sağlamaya başlamıştır. Özellikle Selçuklu hâkimiyeti döneminde bölgeye Türk göçlerinin daha da yoğunluk kazanması Türk dilinin yerli diller üzerinde baskı oluşturmaya ve bu dilin

yerli dillerin yanında fakat onlardan daha yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır. XIII. asırda Türk dilli göçebelerin güçlü bir dalga halinde Azerbaycan'a gelmesi ise Azeri, Aran ve başka dilleri baskı altına alarak "Azerbaycan dili"nin tamamen üstünlük kurmasına ortam yaratmıştır. Bu dilin kolaylığı ve sadeliği ortak dil haline gelmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler üzerine "Azeri dili" giderek önemini yitirmiş ve Moğol hâkimiyetinin sonuna doğru bu terimin kendisi bile ortadan kalkmıştır. Ancak günümüzde Güney Azerbaycan'ın bazı köylerinde "Azeri dili" konuşulmaktadır (Hüseynov vd., 1958: 188).

Bu araştırmanın amacı Sovyet resmi tarih yaklaşımının bir yansıması olarak Sovyet döneminde, 1960-1990 yılları arasında Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökenine ve diline olan yaklaşımı ortaya koymaktır. Araştırmada yazılı bir materyal olan ders kitapları üzerinde çalışıldığı için nitel bir veri toplama yöntemi olan ve "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan" (Yıldırım ve Şimşek, 2003: 140) "doküman incelemesi" yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada, Sovyet döneminde okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökenine ve diline yaklaşımı ortaya koyabilmek için; İ. A. Hüseynov, A. S. Sumbatzade, E. N. Guliyev ve Y.A. Tokarjevski tarafından yazılarak 1960 yılında yayınlanan Azerbaycan Tarihi; E. N. Guliyev ve E. İ. Memmedov tarafından yazılarak 1964 yılında yayınlanan Azerbaycan Tarihi 7-8; E. N. Guliyev tarafından yazılarak 1981 yılında basılan Azerbaycan Tarihi 7-8 ve E. N. Guliyev ve T. E. Ezizov tarafından yazılarak 1990 yılında yayınlanan Azerbaycan Tarihi 8-9 isimli ders kitaplarından oluşturulan bir örneklem üzerinde çalışılmıştır. Örnekleme dâhil edilen ders kitaplarının incelenmesi sonucu elde edilen veriler bir nitel araştırma analiz tekniği olan "betimsel analiz" yoluyla değerlendirilmeye tabi tutulmuş; elde edilen veriler "Sovyet döneminde okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının etnik kökeni" ve "Sovyet döneminde okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan dili" kategorileri altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

SOVYET DÖNEMİNDE OKUTULAN TARİH DERS KİTAPLARINDA AZERBAYCAN HALKININ ETNİK KÖKENİNE YAKLAŞIM

Sovyet döneminde Azerbaycan'da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan'ın siyasi-coğrafi sınırları SSCB'nin Azerbaycan SSC için belirlediği sınırlar temel alınarak tanımlanmaktadır. Buna göre tarihsel olarak Azerbaycan; güneyde Urmiye Gölü'nün güneyindeki topraklardan ve Kızılyüzen Irmağı havzasından, kuzeyde Kafkas Sıradağlarına; batıda Ermenistan ve Gürcistan sınırı, güneybatıda Zağros Dağları'ndan doğuda Hazar Denizi'ne kadar uzanan coğrafyayı kapsamaktadır (Guliyev ve Memmedov, 1964: 5; Guliyev ve Ezizov, 1990: 3). Ders kitaplarında "Azerbaycan" adının anlamı da açıklanmaktadır. "Azerbaycan" kavramının Azerbaycan'ın bilinen en eski adı olan "Atropatena"dan geldiği; esasen ilk zamanlarda ülkenin güney topraklarına verilen bu adın zamanla tüm ülke için kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bölgeye İranlılar "Aderbadağan", Ermeniler "Aterpotakan", Araplar ise "Azerbaycan" adını vermiştir. "Odlar ülkesi" anlamına gelen bu kavram "ateşe tapınma" veya "ateşperestliğe" göndermede bulunmaktadır (Guliyev ve Memmedov, 1964: 20).

Sovyet resmi yaklaşımında, materyalist tarih anlayışının bir yansıması olarak Azerbaycan halkı bir etnik kökenle irtibatlandırılmamakta ve günümüzde ve geçmişte Azerbaycan'da yaşayan ortak dil ve kültüre sahip herkesi kapsamaktadır. Bu durum SSCB'nin "milli tarih" yaklaşımı yerine uyguladığı, Birliğe dâhil cumhuriyetlerin siyasi sınırlarının geçmişini esas alan "vatan tarihi" yaklaşımının da bir gereği idi. Azerbaycan'ın sahip olduğu konum ve bereketli topraklar nedeniyle tarih boyunca çok farklı kavimlere ve medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Örneğin M.Ö. III. ve II. binyıllarda Azerbaycan'ın güneyinde Lullubi, Kutı, Arattalı, Turukki ve Su kabileleri; Urmiye Gölü'nün güney ve doğusunda Mannalılar, bunların (Mannalıların) güney ve doğusunda Medler; Hazar Denizi'nin batı ve güney sahillerinde Kaspiler, Albanya olarak adlandırılan Azerbaycan'ın kuzey vilayetleri ile Güney Dağıstan bölgesinde ise farklı dillerde konuşan 26 kabile yaşamaktaydı (Guliyev ve Ezizov, 1990: 10). Azerbaycan'daki bilinen ilk kabile birleşmelerini Kutiler ve Lullubiler gerçekleştirmiştir. Azerbaycan'da kurulan ilk devlet ise M.Ö. IX. asrın başlarında Manna kabilelerinin birleşmesiyle oluşan Manna Devleti olmuştur. Bu devlet M.Ö. VII. asrın sonlarından itibaren Makedonyalı İskender'in (M.Ö. 336-323) hâkimiyeti altına girmiştir. Büyük İskender, Atropat isimli bir komutanını Azerbaycan'ın güney bölgelerini yönetmekle görevlendirmiş; ölümünden sonra ise Atropat bağımsızlığını ilan ederek daha sonra Atropatena adını alacak bu bölgede kendi devletini kurmuştur. Bu devlet ders kitaplarında "kadim Azerbaycan'ın yerli devlet hâkimiyeti" olarak nitelendirilmektedir (Guliyev ve Ezizov, 1990: 13). Bu devletin kurulması

bölgede yaşayan kabilelerin birleşmesi sürecini hızlandırarak “Atropatenalılar” adıyla anılan bir halkın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Guliyev, 1981: 13-14).

Manna ve Atropatena’dan sonra Azerbaycan topraklarında kurulan bir diğer devlet de Azerbaycan’ın kuzey bölgelerinde kurulan Albanya olmuştur. Esasen “Albanya” veya “Arran”, Gürcistan’ın Gori-Alazan nehirleri arasındaki bölgenin tarihi ismidir. Bu devlet döneminde, IV. asırdan itibaren Azerbaycan’ın özellikle batı bölgelerinde Hıristiyanlık yayılmaya başlamıştır (Hüseynov vd., 1960: 15; Guliyev ve Memmedov, 1964: 20). Bu devletin kurulması bölgede yaşayan kabileler arasındaki üretim ilişkilerini ve kültürel etkileşimi artırmış, ayrıca Hıristiyanlığın yayılması da kabile birleşmeleri ve ortak bir dilin oluşması için elverişli bir ortam yaratmıştır (Guliyev, 1981: 24-25). Azerbaycan’ın tarih boyunca farklı devletler tarafından işgal edilerek hâkimiyet altına alınması, burada yaşayan kabilelerin ortak düşman olan işgalcilere karşı birbirleriyle yakınlaşmalarına ve işbirliği yapmalarına yol açmış; bu durum da Azerbaycan halkının oluşum sürecini hızlandırmıştır. Özellikle Sasanilerin ve hemen ardından Müslüman Arapların Azerbaycan’ın kuzey ve güney bölümlerini uzun süre hâkimiyetleri altında tutmaları, Azerbaycan’ın bu iki bölümünde yaşayan halk arasındaki iktisadi ve kültürel işbirliğinin artmasına ve yakınlaşmalarına yol açmıştır (Guliyev ve Ezizov, 1990: 33). Ancak, Azerbaycan halkının oluşması sürecinde en büyük rolü tarihsel süreç içerisinde Azerbaycan’a ardı arkası kesilmeyen akınlarda bulunan ve zamanla buraya yerleşerek yerleşik hayata geçen “Türk dilli” göçebe kabileler oynamıştır. Azerbaycan’a Türk akınları miladın ilk yıllarında başlamış ve VI. asır gibi erken bir tarihte Kuzeyden Albanya’ya akınlarda bulunan Hunlar ve Hazarlar gelerek bu coğrafyaya yerleşmeye başlamışlardır. Sadece I. Hüsrev devrinde esir edilen on bin civarında Hazar Türkü Albanya ve çevresine yerleştirilmiştir (Hüseynov vd., 1960: 18). Bölgeye yerleşen Türk kabileleri tedricen yerleşik hayata geçerek Azerbaycan halkının medeni tesiri altına giriyor ve onlarla karışıp kaynaşıyordu: “*Türk dilinde konuşan göçebe kabilelerin IV-VI. asırlarda Derbend Geçidi vasıtasıyla Azerbaycan’a akınları artmıştı. Hunların, Hazarların ve başka kabilelerin güneye yaptıkları akınlar halka rahatlık vermiyordu. Azerbaycan’a akınlarda bulunan göçebelere önemli bir kısmı burada kalıyor, yerleşik hayata geçiyor ve zamanla yerli halkla karışıp kaynaşıyordu. Bunun sonucunda yerli halkın konuştuğu dillerdeki Türkçe unsurların arttığı gözleniyordu.*” (Guliyev ve Memmedov, 1964: 27).

Araştırma dönemiyle ilgili olarak Sovyet döneminde Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan halkının oluşum sürecinin XI.-XII. asırlarda, yani Selçuklu hâkimiyeti döneminde Azerbaycan’a gerçekleşen yoğun Türkmen göçlerinin etkisiyle tamamlandığı kabul edilmektedir (Hüseynov vd., 1960: 18; Guliyev ve Memmedov, 1964: 45; Guliyev, 1981: 24). Ancak 1980’lerin başlarından itibaren akademik çevrelerde Sovyet resmi yaklaşımına karşı dillendirilmeye başlanan itirazların bir yansıması olarak 1990 yılında yayınlanan Azerbaycan Tarihi ders kitabında Azerbaycan halkının oluşum sürecinin VII-VIII. asırlarda tamamlandığı ifade edilmektedir (Guliyev ve Ezizov, 1990: 27).

Sovyet resmi yaklaşımında Azerbaycan halkının ve dilinin oluşmasında başta Selçuklu Türkleri olmak üzere Azerbaycan’a gelerek yerleşen göçebe Türklerin belirleyici rol oynadığı vurgulanmakla birlikte, Azerbaycan’a yerleşen bu Türk kabilelerinin o sırada medeni bakımdan daha ileri seviyede bulunan Azerbaycan halkının medeni tesiri altına girdikleri, onlarla karışıp kaynaşarak yerleşik hayata geçtikleri kabul edilmektedir (Guliyev, 1981: 40; Guliyev ve Ezizov, 1990: 34). Ders kitaplarında Azerbaycan dilinin oluşmasında Türk dilinin güçlü etkisine rağmen Azerbaycan halkının kendi tarihsel ve özgün varlığını koruduğu, bugünkü Azerbaycan halkının ülkenin en eski halklarının tarihi ve kültürel özelliklerini koruyup yaşattıklarının altı çizilmekte ve bu durumun bilimsel araştırmalarla kanıtlandığı ileri sürülmektedir: “*Eski dillerin yerine yeni dilin oluşması hiç de yerli ahalinin sıkıştırılıp ortadan kaldırılması, yok olması anlamına gelmemektedir. Birçok başka ülkede olduğu gibi Azerbaycan’da da muassır halk kendi ülkesinde yaşamış olan kadim ahalinin antropolojik, tarihi ve kültürel varlığını korumaktadır.*” (Hüseynov vd., 1960: 31).

SOVYET DÖNEMİNDE OKUTULAN TARİH DERS KİTAPLARINDA AZERBAJYCAN DİLİ

Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında Azerbaycan’da yaşayan halkın tarihsel süreç içerisinde birçok farklı dil konuştuğu ve bunlardan dört tanesinin Azerbaycan’ın geniş bir kesiminde yaygın olarak kullanılan ortak bir dil niteliğine kavuştuğu kabul edilmektedir ki, bu diller Azeri dili, Alban (Uti) dili, Aran dili ve Azerbaycan dilidir. Bu dillerden en eski olanı ülkenin güney bölgelerinde kurulan Atropatena devleti döneminde Azerbaycan halkının ve dilinin oluşma sürecinin hızlanması neticesinde gelişen; daha çok ülkenin Atropatena adı verilen güney bölgelerinde yaygın olarak kullanılan “Azeri dili”dir. Ders

kitaplarında genel olarak bu dilin günümüzdeki Talış diline yakın bir dil olduğu belirtilmekteyse de, 1990 yılında yayınlanan Azerbaycan Tarihi ders kitabında bu ifadeye yer verilmemesi dikkat çekmektedir (Guliyev ve Ezizov, 1990: 16).

Albanya devletinin kurulması Alban kabileleri arasındaki üretim ilişkileri ve kültürel ilişkileri geliştirmiş; bu sırada bölgede yayılmaya başlayan Hıristiyanlık dini de kabilelerin birleşip bütünleşmeleri için elverişli bir zemin yaratmıştır. Tüm bu gelişmelerin etkisiyle Albanya’da zamanla tüm kabileler tarafından anlaşılabilir ortak bir dil oluşmuştur. Böylece genel olarak Uti vilayetinin ovalık kesimlerinde yaşayan halk “Alban dili” (Uti dili), “Aran” olarak adlandırılan Kür ile Aras nehirleri arasındaki bölgelerde yaşayan halk ise “Aran dili” olarak adlandırılan bir dili konuşmaya başlamıştır. Ders kitaplarında Albanya’nın büyük bölümünde yaygın bir şekilde kullanılan Aran dilinin günümüzdeki Dağıstan halklarının dilleriyle benzerlik taşıdığı ve halen Azerbaycan’ın kuzey bölgelerinde yaşayan bazı küçük etnik grupların dillerinin Alban dillerinin kalıntıları olduğu ileri sürülmektedir (Guliyev ve Ezizov, 1990: 24). Müslüman Arapların, Azerbaycan’a hâkim oldukları dönemde Arapçayı yaygınlaştırma politikası izlemeleri, yerli dillerin bünyesine özellikle din ve yönetimle ilgili çok sayıda Arapça kelimenin girmesine yol açmışsa da, bu dönemde yerli diller Azerbaycan’da yaşayan halkların başlıca konuşma dili olma özelliklerini korumuşlardır (Guliyev ve Ezizov, 1990: 30).

Azerbaycan halkının oluşma sürecinde olduğu gibi Azerbaycan’da yaşayan tüm ahali tarafından anlaşılabilir ve konuşulan ortak bir dilin oluşma sürecinde de en büyük rolü tarih boyunca, (özellikle V-VIII. ve XI-XII. asırlarda yoğunlaşan) kuzeyden gelerek Azerbaycan’a yerleşen ve burada yaşayan yerli halkla karışık kaynaşan göçebe Türkler oynamıştır. Ders kitaplarında, Azerbaycan’da Türk dilinin Azerbaycan dili üzerindeki etkisinin, miladın başlarından itibaren, V.-VIII. ve özellikle Selçuklu hâkimiyeti devrinde XI.-XII. asırlarda Türk dili konuşan kabilelerin aralıksız ve yoğun bir şekilde Azerbaycan’a gelmesiyle arttığı vurgulanmaktadır. Bu asırlarda Azerbaycan’a gelerek yerleşen göçebe Türkmen sayısındaki artış ve Azerbaycan’da uzun süren Selçuklu hâkimiyeti Türk dilleri grubuna mensup olan Azerbaycan dilinin Azerbaycan’ın esas yerli dilleri olan güneyde “Azeri dili” ve “Aran dili”ni sıkıştırarak ortadan kaldırmasına yol açmıştır (Hüseynov vd., 1960: 31; Guliyev ve Memmedov, 1964: 45; Guliyev ve Ezizov, 1990: 45). Sonuç olarak bu yoğun Türkmen göçlerinin etkisiyle Azerbaycan’da Türk dilinin rolü artmış, bu dil gittikçe Azerbaycan’ın kadim dilleri üzerinde baskı kurarak ülkenin kuzey ve güneyinde yaşayan halk için ortak bir dil haline almıştır. “*Bu dil Azerbaycan dili idi ki, bu da Türk dilleri ailesine dâhil idi.*” (Guliyev ve Memmedov, 1964: 45).

Ders kitaplarında Dede Korkut Destanı’ndan da kısaca bahsedilmekte ve bu destanların Azerbaycan’ın “Türkçe sözlü halk edebiyatının ilk şaheserlerinden birisi” olarak kabul edilmektedir: “*Azerbaycan’da Türkçe sözlü halk edebiyatının ilk abidelerinden olan Dede Korkut Destanı XI. asırda geniş bir coğrafyada yayılmıştı.*” (Hüseynov vd., 1960: 41; Guliyev ve Ezizov, 1990: 41).

Azerbaycan dilinin edebi bir dil niteliği kazanması uzun bir süreçte gerçekleşmiş; özellikle ilim ve edebiyatta Arapça ve Farsça hâkim konumlarını uzun süre sürdürmüştür. Bunun yanında ülkenin farklı bölgelerinde Azerbaycan’ın kadim dillerinin kalıntıları da uzun süre varlığını sürdürmüştür (Guliyev ve Memmedov, 1964: 45). Azerbaycan dili daha sonraki dönemlerde de gelişmeye devam etmiş, XIV. asırda Safeviler Devleti’nin kurulması Azerbaycan’da edebi dilin gelişmesine önemli katkı yaparak bu dilde yeni ve önemli eserler verilmesini sağlamıştır. Bu dönemde bizzat Safevi hükümdarı Şah İsmail de “Hatai” mahlasıyla Azerbaycan dilinde şiirler yazmıştır. Azerbaycan dilindeki bu gelişme ve zenginleşme XVII. asırda daha da artmıştır. Ders kitaplarında anılan dönemde Azerbaycan dilinin çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı kimliği belirtilmeyen bir Avrupalı seyyaha dayandırılarak şu şekilde dile getirilmektedir: “*Osmanlı dillerinden farklı bir dil olan Azerbaycan dili Kazvin’e kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürüyordu. Hatta İsfahan’da Şah’ın sarayında da Farsçadan daha çok Azerbaycan dili konuşuluyordu.*” (Guliyev, 1981: 79; Guliyev ve Ezizov, 1990: 79).

Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarındaki genel yaklaşım Azerbaycan’da yaşayan kabilelerin kendi kadim dillerinden birisinin zaman içerisinde Azerbaycan’ın ortak dili haline geldiği yönündedir. Tarih boyunca özellikle Selçuklular döneminde göç ederek Azerbaycan’a yerleşen Türkçe konuşan kabilelerinin etkisiyle bu dil (Azerbaycan dili) içerisinde Türk diline ait unsurlar artmış, bunun sonucu olarak da Türk dilleri ailesine dâhil bir dil olarak Azerbaycan dili oluşmuştur. Azerbaycan dilinin Türk dilleri ailesine mensup olması Azerbaycan halkının Türk olduğu anlamına gelmemektedir. Azerbaycan halkının dillerinde yukarıda sayılan nedenlerden dolayı Türkçenin etkisi artmışsa da bugünkü Azerbaycan halkı Azerbaycan’ın en eski halklarının soyundan gelmekte ve onların özelliklerini taşımakta ve devamını

oluşturmaktadırlar. Sovyet döneminde tarih öğretmenlerine yönelik kılavuz mahiyetinde yazılan kitaplarda da öğretmenlerin derslerde bu durumu özellikle vurgulamaları istenmektedir: “*Muallim burada eski dillerin yerine yeni dillerin oluşmasının hiç te yerli halkların ortadan kaldırılması anlamına gelmediğini, şimdiki Azerbaycanlıların, ulu babalarının varisleri olduğunu ve onların adet, anane ve diğer özelliklerini sürdürdüklerini izah etmelidir.*” (Zahidov, 1963: 37-38).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırma dönemi olan 1960-1990 yılları arasındaki dönemde, 1980’li yıllardan itibaren küçük farklılıklar olsa da Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında etnik kökenin Azerbaycan SSC topraklarında tarihin en eski dönemlerinden itibaren yaşamakta olan “Azerbaycan halkına” dayandırılmaktadır. Azerbaycan halkı, tarihsel süreç içerisinde yaşam elverişli özellikleri nedeniyle bölgeye akın eden ve yerleşen başta “Türk dilli” kavimler olmak üzere diğer kavimlerle kaynaşmış ve kendine has özelliklerini korumuştur. Başka bir ifadeyle Azerbaycan’ın geçmişten günümüze etnik devamlılığını sağlayan unsur “Azeri dili” konuşan “Azeri” etnosları olmuştur. Kuzeyden gelerek bölgeye yerleşen “Türk dilli” kavimlerin sayıca fazla olması, özellikle XI-XII. asırlarda Selçuklu hâkimiyeti döneminde bölgeye yoğun Türkmen göçlerinin gerçekleşmesi Azerbaycan halkının konuştuğu yerli diller üzerinde baskı oluşturarak bu dillerin bünyelerinde Türk dili unsurlarının artmasına yol açmış ve kademeli olarak kuzey ve güney Azerbaycan’da yaşayan halk için ortak bir dil oluşmasına yol açmıştır. Bu dil “Azerbaycan dili” olup Türk dilleri ailesine dâhil idi. Azerbaycan halkının dilindeki bu değişim Azerbaycan halkının etnik yapısını etkilememiş ve günümüzde Azerbaycan’da yaşamakta olan Azerbaycan halkı tarihsel olarak Azerbaycan halkının özelliklerini koruyup sürdürmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılan antropolojik vb. çalışmalar bu durumu ortaya kaymaktadır. Görüldüğü gibi bu yaklaşım tarihsel gerçekliklerden uzak olmasının yanı sıra kendi içinde tutarlı olmayan bir yaklaşımdır. Azerbaycan halkının Türk kökenli olmamakla birlikte dilinin Türk dilleri ailesine mensup olması konuyla ilgili kabul gören yaklaşımlara da ters düşmektedir. Nitekim Stalin dahi 1913 yılında yayınlanan Marksizm ve Ulusal Sorun isimli eserinde ulusu tarihi olarak oluşmuş, dil, toprak, iktisadi yaşantı birliği, ve kültür birliğinde ifadesini bulan ruhi şekillenme birliği temelinde oluşmuş istikrarlı bir insan topluluğu olarak tarif etmiş, ayrıca bir halkın tarihsel olarak devamlılığını sağlayan unsurun da o halkın dili olduğunu ileri sürmüştür (Stalin, 2012: 11-19).

Azerbaycan halkının etnik kökeni ve diline dair resmi Sovyet yaklaşımına karşı ilk itirazlar 1980’li yılların başlarından itibaren dile getirilmeye başlanmıştır. 1983 yılında Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü’nde gerçekleştirilen “Azerbaycan halkının etnogenezi” konulu bilimsel toplantıya katılan Y. Yusifov, S. Aliyarlı, G. Geybullayev ve K. Aliyev gibi tarihçiler konuyla ilgili Sovyet resmi yaklaşımına karşı çıkararak ana hatlarıyla Azerbaycan Türklerinin bölgeye sonradan gelmeyip, tarihin en eski devirlerinden itibaren Azerbaycan’da yaşadıklarını, Azerbaycan Türkçesinin de tarihin en eski devirlerden itibaren bu topraklarda konuşulan dil olduğunu ileri sürmüşlerdir (Ağayev, 2013: 135). Azerbaycanlı tarihçi Gıyaseddin Geybullayev, Azerbaycan halkının teşekkül sürecinin Oğuzların XI.-XII. asırlarda Azerbaycan’a gelişiyle değil; M.Ö. I. binyılın başlarında başlayıp, Miladi VII.-VIII. asırlara kadar sürdüğünü, Azerbaycan halkının etnogenezi sürecine çok sayıda Türk dilli etnosların farklı zamanlarda ve farklı oranlarda katkıda bulduklarını ileri sürmektedir (Geybullayev, 2009: 180). Oğuzların XI.-XII. asırlarda Azerbaycan’a gelmeleri ise Azerbaycanlıların bir halk haline gelmeleri sürecinde sadece hızlandırıcı bir rol oynamıştır (Geybullayev, 1991: 422). Geybullayev XI. ve XII. asırlarda Orta Asya’dan gelen Selçuklu Oğuzlarının Kuzey Azerbaycan’daki Alban ve Güney Azerbaycan’daki Atropatena halklarını Türkleştirdiği ve bu halklara kısa sürede kendi dillerini unutturarak Türk dilini kullanmalarını sağladıkları yönündeki yaklaşıma Azerbaycan’da Azeri dilinin konuşulduğu, Farsça’nın yazı, Arapçanın ise egemen din dili olduğu bir dönemde Türk dilinin Azerbaycan’da konuşulmakta olan diğer dilleri asimile etmesinin mümkün olamayacağını belirterek hayali bir hipotez olarak değerlendirmekte ve karşı çıkmaktadır (Geybullayev, 2009: 53). Nizami Ceferov (2005), Azerbaycan’da Türkleşmenin temellerinin Orta Asya’nın daha sonra Türkistan olarak adlandırılacak olan bölgesinde yaşayan Türklerin miladın ilk asırlarında Batıya doğru yayılmaya başlamalarıyla atıldığını ileri sürmektedir. Ceferov’a göre Azerbaycan’ın Türkleşmesi “Hun-Kıpçak Türklerinin yayılması” ve “Oğuz Türklerinin yayılması” olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Süleyman Aliyarlı (1996) ise bilimsel anlamda herhangi bir halkın tarihsel varlığının ve devamlılığının göstergesi olarak o halkın dili kabul edilirken, bu kıstasın Sovyet yönetimi tarafından Azerbaycan halkından esirgendiğini vurgulayarak, resmi konseptiyada Azerbaycan halkının Türk olmadığı, olsa olsa “Türk dilli halk” olduğu; başka bir ifadeyle Kafkas-İber kökenli Albanlar ile İran soylu Güney

Azerbaycan ahalisinin son yedi yüzyıl içerisinde Türkleşmiş versiyonu olduğu anlamı taşıdığını belirtmekte ve eleştirmektedir. Ebülfez Süleymanlı (2006) da herhangi bir halkın edebi dilinin teşekkülü için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç duyulduğunu belirterek XI.-XIII. asırlarda Azerbaycan halkının o zamana kadar kullandıkları dili değiştirip kısa sürede bu yerli dille edebi eserler ortaya koymalarının mümkün olamayacağını vurgulayarak, Azerbaycan halkının ve dilinin teşekkülünün Oğuz göçleri sonunda teşekkül ettiği şeklindeki yaklaşıma karşı çıkmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde Azerbaycan halkının etnik kökeni ve diline yönelik olarak yaygın bir şekilde kabul gören yaklaşım Azerbaycan’da milattan önceki devirlerden itibaren Türk kökenli etnosların yaşadığı, bu etnoslarla çeşitli dönemlerde buraya göç etmiş Türk uyrukların kaynaşması ve bütünleşmesi sonucu oluştuğu (Rüstemova, 2009: 113) yönünde olup; bu yaklaşım bağımsızlık sonrasında Azerbaycan tarihiyle ilgili olarak yayımlanan eserlere ve ders kitaplarına yansımıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında yayınlanan Azerbaycan Tarihi isimli bir eserde Azerbaycan halkının Selçuklu akınları devrinde Oğuzların; XII. asrın ikinci yarısında ise Kıpçakların Azerbaycan’a gelerek yerleşmeleri ve daha önceden burada yaşayan Türk boy ve kabileleriyle kaynaşıp karışmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir: “*Daha Oğuzların gelmesinden önce Azerbaycan, Mezopotamya ve Küçük Asya’da Oğuz dil grubuna mensup olan Türk boylarının meskünlaşması Selçuklu akınlarından sonra Azerbaycan’ın hem kuzey, hem de güney bölgelerinde Oğuz dilli Türklerin üstünlüğüyle, tedricen bu dil grubunun galip gelmesine Türk dilli Azerbaycan halkının oluşması sürecinin tamamlanmasına sebep oldu.*” (Balayev vd., 1993: 147).

Yeni yaklaşım Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarına da yansıtılmıştır. Bağımsızlığın ilanından sonra Azerbaycan’da okutulan tarih ders kitaplarında genel olarak Azerbaycan halkından “Azerbaycan Türkleri” olarak bahsedilmekte ve bu halkın tarihin en eski devirlerinden itibaren “Azerbaycan Türk halkı” olduğu belirtilmektedir. Bağımsızlığın ilanından sonra yazılan ilk Azerbaycan tarihi ders kitaplarında birinde şu ifadeler yer almaktadır: “Türk kavimleri Azerbaycan’da en eski devirlerden beri yaşıyorlardı... Azerbaycan Türk halkı esasen kadimden beri burada yaşayan ve komşu ülkelerden gelip yerleşen diğer Türk kavimlerinin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Azerbaycan Türkleri erken devirden itibaren Türk dilinde konuşuyorlardı ve hiçbir başka dilli halktan dönmemişlerdir.” (Mahmudov vd., 1994: 32-33).

Ders kitaplarında Azerbaycan’da tarih boyunca kurulmuş devletlerin Türk devletleri oldukları ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede Azerbaycan’da M.Ö. IX. asırda kurulan Manna devletinde hakimiyetin Azerbaycan Türk sülalesinin elinde bulunduğu ve bu devlette Hurri, İran, Türk ve başka dillerin kullanıldığının tarihi yer ve şahıs adlarının tahlilinden anlaşıldığı ileri sürülmekte (Yusifov vd., 1994: 49-53); Albanya hükümdarı Aran’ın adının ise Türkçede cesur, koçak, mert anlamı taşıdığı belirtilerek M.Ö. II. asırdan itibaren Albanya’da hakimiyetin Türk kökenli Araniler sülalesinin eline geçtiği belirtilmektedir (Mahmudov vd., 1994: 10; Mahmutlu vd., 2001: 30). Bu dönemde kullanılan ders kitaplarında Azeri dilinin “kuzeyde” Türk diline verilen ad olduğu belirtilmektedir: “*Azeri, Azerbaycan’ın erken Türk dilini bildiriyordu. Tarihi anane de ‘Azeri’ meşhumunu Azerbaycan Türklerinin adı ile bağlamıştı. Lakin siyasi oyunlar sonucunda ‘Azeri’ adını Azerbaycan Türk halkının tarihinden silmek eğilimleri ortaya çıktı.*” (Mahmutlu vd., 2001: 31). Azerbaycan halkının ve dilinin şekillenmesinde ülkenin en eski sakinleri olan Kimmerler, İskitler, Saklar, Hunlar, Sabirler, Hazarlar ve Oğuz-Kıpçak soyundan olan Türk kabile ve boylarının büyük rol oynadığı, Selçuklu Türklerinin Azerbaycan’a akınlarının ise Azerbaycan halkının oluşma sürecinin kesin olarak tamamlanmasını ve dilinin genel iletişim aracı halini almasını sağladığı belirtilmektedir (Mahmutlu vd., 2014: 61-63). Bu dönemde yazılan ders kitaplarında Azerbaycan medeniyetinin Türk medeniyetinin bir parçası olduğu, erken orta asırlarda Türk medeniyeti ile Azerbaycan medeniyetinin birbirine bağlı olduğu özellikle vurgulanarak, Azerbaycan’da 1989 yılında bulunmuş olan mezar taşlarının Göktürk alfabesi ile yazıldığının anlaşılmasının Göktürklerin Azerbaycan’da yaşadıklarını ve Azerbaycan Türkleri ile diğer Türk boylarının ortak bir alfabeyle sahip olduklarını gösterdiği belirtilmektedir (Mahmutlu vd., 2001: 219).

KAYNAKLAR

- Ağayev, E. (2013). Azerbaycan’ın etnik yapısı. *Yeni Türkiye*, 53: 1030-1048.
Aliyarlı, S. (1996). *Azerbaycan tarihi, uzak geçmişten 1870’ci yıllara kadar*. Bakü: Azerbaycan Neşriyatı.
Balayev, A. H., Budagov, B. E., Bünyadov, Z. M., Velihanlı, N. M., Eliyev, İ. H., Eliyev, F. M., Efendiyev, O. E., Ehmedov, G. M. ve İsmayılov, M. E. (1993). *Azerbaycan tarihi*. Bakü: Elm Neşriyatı.

- Ceferov, N. (2005). *Azerbaycanşünaslığın esasları*. Bakü: Pedagogika.
- Fragner, B. G. (2004). Sovyet milliyetçiliği: Orta Asya'nın bağımsız cumhuriyetlerine kalan ideolojik miras. *Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları. 20. yüzyılda milliyetçilik, etnisite ve emek*, W. V. Schendel ve E. J. Zürcher (eds.). İstanbul: İletişim Yayınevi, 23-48.
- Geybullayev, G. (1991). *K. Etnoqenezu Azerbaydjantsev*. Bakü: Elm Neşriyat.
- Geybullayev, G. (2009). *Kadim Türkler ve Ermenistan*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Guliyev, E. N. ve Memmedov, E. İ. (1964). *Azerbaycan tarihi 7-8 sınıflar için*. Bakü: Azerbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyatı Neşriyatı.
- Guliyev, E.N. (1981). *Azerbaycan tarihi, 7-8. sınıflar için ders kitabı*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Guliyev, E. N. ve Ezizov, T. E. (1990). *Azerbaycan tarihi 8-9*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Hacisalihoğlu, F. (2017). Sovyetik ulus ve devlet yaratım sürecinde tarihyazımı. *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl, Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk tarihine dair yazılar*, A. Demir (ed.). Ankara: Gece Kitaplığı, 427-440.
- Hüseynov, İ. E., İbrahimov, Z. İ., Guliyev, E. N., Tokarjevski, E. A. ve Şerifli, M. H. (1958). *Azerbaycan tarihi, I. Cilt en kadim zamanlardan Azerbaycan'ın Rusya'ya ilhakına kadar*. Bakü: Azerbaycan SSC İlimler Akademiyası Neşriyatı.
- Hüseynov, İ. E., Sumbatzade, A. S., Guliyev, E. N., ve Tokarjevski, E. A. (1960). *Azerbaycan tarihi, orta mektep için ders vesaiti*. Bakü: Devlet Tedris Pedagoji-Edebiyatı Neşriyatı.
- Istoriya Azerbaydjana (Maket) (1954). Bakü: Akademiya Nauk Azerbaydjanskoy SSR Institut Istorii i Filosofi.
- Mahmudov, Y., Yusifov, Y. ve Eliyev, R. (1994). *Azerbaycan tarihi, 7. sınıf için ders kitabı*. Bakü: Öğretmen Neşriyatı.
- Mahmutlu, Y., Memmedov, S., Piriye, V. ve Gocayev, E. (2001). *Azerbaycan tarihi, 8. sınıf için ders kitabı*. Bakü: Tahsil Neşriyatı.
- Mahmutlu, Y. M., Helilov, R. Z., Ağayev, S. A. Gocayev, E. E., Gemberov, S. M., Memmedova, Ş. B., Elişova, H. K. ve Hubyarov, B. E. (2001). *Orta asırlar tarihi, umumtehsil mekteplerinin 7. sınıfı için ders kitabı*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Mahmutlu, Y., Ağayev, S., Hubyarov, B., Elişova, H., Hüseynova, L., ve Behramova S. (2014). *Azerbaycan tarihi, umumtehsil mekteplerinin 7. sınıfı için ders kitabı*. Bakü: Tehsil Neşriyatı.
- Roy, O. (2005). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Rüstemova, A. (2009). Azerbaycan'da tarihsel kimliğin ve dilin gelişim süreçleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2, 110-122.
- Stalin, J. (2012). *Marksizm ve ulusal sorun ve sömürge sorunu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Süleymanlı, E. (2006). *Azerbaycan Türkleri milletteşme sürecinde*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yusifov, Y., Babayev, İ. ve Caferov, H. (1994). *Azerbaycan tarihi 6*. Bakü: Öğretmen Neşriyatı.
- Zahidov (Muganlı), E. (1963). *Sekizyüzlük mekteplerin VII. sınıflarında SSCB tarihi elementer kursunun tedrisinde Azerbaycan medeniyetiyle ilgili materyallerin öğrenilmesi hakkında*. Bakü: Azerbaycan SSC Maarif Nazırlığı Azerbaycan Muallimleri Tekmilleştirme Enstitüsü.
- Zeynalıoğlu, C. (1992). *Muhtasar Azerbaycan tarihi*. Bakü: Azerbaycan Devlet Kitap Palatası.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, as a reflection of the Soviet understanding of official history during the USSR period, the approach to the ethnicity and language of the Azerbaijani people is analyzed as it is reflected in the history textbooks taught in Azerbaijan between 1960 and 1990. Document review method was used in the research. The research was carried out on a sample of five different Azerbaijan History textbooks taught in Azerbaijan during the Soviet period. The data obtained from the examination of these textbooks were evaluated through “descriptive analysis”. With the social engineering based policies that the Soviet administration began to implement throughout the country in the early 1930s, it aimed to create a unique and homogenous Soviet society that adopted the socialist ideology and a sense of belonging to the USSR state by removing the people living in the republics from traditional affiliation and environmental influences. In order to achieve these goals, they tried to overlook and forget the Oghuz-Turk origin of the Azerbaijani people by intervening in the fields of language, alphabet and historiography in Azerbaijan as in all republics included in the union. Within this framework, as a result of the interventions of the Soviet rulers, the ethnic roots and characters of the Azerbaijani people from the mid-1930s began to be denied and the term “Azerbaijani” was used with no reference to their Turkic origin. Thus, it has been claimed

that the Azerbaijan people are the Azeri Turks who are the most ancient and local people of Azerbaijan since the earliest periods of history. According to this approach, which based the ethnic origin of the Azerbaijani people on the “Med tribal units”, the peoples of Azerbaijan, who came to the Caucasus at different times and were assimilated by the indigenous people, played an active role in the formation process of the current Azerbaijani people. Although some Turkish tribes came to the region towards the end of the 1st millennium BC, the Azerbaijani people were able to maintain their existence and dominant position in the region. In this process, the language of the Azerbaijani people was formed and this was based on language of one of the Med tribes living in Azerbaijan, which came to be called the “Azeri language” in the following periods. Reflecting the Soviet official view since the 1930s, this approach was further developed and enriched in the three-volume *History of Azerbaijan* published in 1958 by the Azerbaijan SSR Academy of Sciences. In the history textbooks taught in Azerbaijan during the Soviet period, it was stated that the occupation and dominance of Azerbaijan by different states throughout history accelerated the convergence of the people living there and thus the formation process of the Azerbaijani people. In particular, it is noted that first the Sassanids and then the Muslim Arabs dominated both the northern and southern regions of Azerbaijan, which led to the beginning of cooperation and rapprochement between the people living in these two regions. However, the Turkish-speaking nomadic tribes, who had migrated in great numbers and settled in Azerbaijan, played the greatest role in the formation process of the Azerbaijani people. Turkish raids to Azerbaijan started in the first years of the Bible and the VIth century, the Huns and Khazars from the north began to settle here. Over time, the Turkish tribes that settled in Azerbaijan came under the civilized influence of the Azerbaijani people and merged with them. The formation process of the Azerbaijani people during the period of Seljuk Rule (XI and XII. centuries) was completed due to the intense Turkmen migration to Azerbaijan. Although the nomadic Turks who settled in Azerbaijan, especially the Seljuk Turks, played a decisive role in the formation of the Azerbaijani people and language, the Azerbaijani people have preserved their original existence to the present day. It is stated in the history textbooks taught in Azerbaijan during the Soviet period that many different languages have been spoken in Azerbaijan in the historical process, but among them the Azeri language, Alban language, Aran language and Azerbaijan language have become a common language for a large part of Azerbaijan. Nomadic Turks, who came from the North and settled in Azerbaijan, played the most important role in the formation of a common language understood and spoken by everyone living in Azerbaijan. Turkmen immigration, especially in the V.-VIII. and XI.-XII. centuries, and the long-term Seljuk rule led to the Turkish language’s establishment of superiority over the native languages spoken in Azerbaijan. As a result of this intense Turkmen migration, the role of Turkish language in Azerbaijan has increased and in time it has become a common language for all people living in the North and South regions of the country. This language is Azerbaijani language, which is a member of Turkic languages family. The general approach in the history textbooks taught in Azerbaijan is that one of the ancient languages of the tribes living in Azerbaijan became the common language of Azerbaijan over time. Since the early 1980s, objections from academic circles began to rise to the Soviet official approach to the ethnicity and language of the Azerbaijani people. Those who objected claimed that the Azerbaijani people were of Turkish origin and that they lived in Azerbaijan from the earliest periods of history. During the historical process, the Azerbaijani people mingled with various tribes from outside Azerbaijan, especially with Turkish tribes. It was largely shaped in the VIIIth and especially in the XIth-XIIth centuries. This process of nationalization has accelerated with the intensive Turkmen migrations of centuries. Azerbaijani Turkish is the language spoken in Azerbaijan since the earliest times of history. As a result, the widely accepted approach to the ethnic origin and language of the Azerbaijani people today is that the Azerbaijani people were formed as a result of the mixing and integration of ethnic groups of Turkish origin who have lived in Azerbaijan since the periods before the Christian Era and the Turks who migrated to the region in various periods. This approach was upheld in the general history works and textbooks related on the history of Azerbaijan written after Azerbaijan declared independence in the late 20th century.